

INTERVIEW MET RENÉ TEN BOS - Marianne de Beer
& Lilian van Karnenbeek

DWALEN IN HET ANTROPOCEEN

René ten Bos, Nederlands Denker des Vaderlands, houdt zich als filosoof bezig met het antropoceen. Begin 2017 verscheen zijn boek 'Dwalen in het Antropoceen'. AGORA ging er met hem over in gesprek en peilde naar zijn drijfveren om een boek aan het thema te wijden.

René ten Bos (www.renetenbos.nl) is filosoof en hoogleraar aan de Radboud Universiteit te Nijmegen. Op 1 april 2017 werd René ten Bos benoemd tot Denker des Vaderlands. In 2017 verscheen van zijn hand 'Dwalen in het antropoceen'.

AGORA: Wat drijft u als filosoof om over het antropoceen te schrijven?

"Als filosoof houd ik me bezig met de 'urgenties' van de tijd. Het denken en schrijven over het antropoceen komt in eerste plaats voort uit een persoonlijke drijfveer, namelijk mijn kinderen." Ten Bos licht toe dat het toedoen van het menselijk handelen dusdanig schadelijk is dat het onzeker is hoe de wereld wordt achtergelaten voor toekomstige generaties. Dit baart hem zorgen.

Het antropoceen sluit ook aan op het kernthema binnen zijn werk: vraagstukken omtrent doorzichtigheid en transparantie. Het antropoceen wordt, volgens Ten Bos, gekenmerkt door een ecologische periode met hoge mate van ondoorzichtigheid. Schrijven en praten over dit onderwerp is dan ook een logische stap voor Ten Bos en hij hoopt zo een bijdrage te leveren aan het debat binnen de internationale filosofie. Dat het antropoceen een veelgehoord begrip is vanuit de filosofie is volgens Ten Bos makkelijk te verklaren. Filosofen zijn vaak geïnteresseerd in crises "want een crisis geeft te denken. En daarom staat filosofie ook vaak in het teken van crisis".

AGORA: In uw boek bespreekt u inzichten van een aantal andere filosofen, zoals Bruno Latour. Latour is van mening dat we te maken hebben met een crisis, maar dat de mens daar niet wakker van schijnt te liggen. Hij suggereert dat een nieuw politiek regime noodzakelijk is waarin de mens controle neemt. In uw boek benoemt u zelf ook de rol van politiek: 'Als het antropoceen een waardevol concept wil zijn, dan zullen we er dus een politieke lading aan moeten geven. Maar het lijkt alsof de meeste betrokkenen tegenwoordig een hekel aan de politiek hebben, niet in de laatste plaats de politici zelf.' In hoeverre mist de politieke dimensie in het debat rondom het antropoceen? En is het mogelijk om de politiek opnieuw uit te vinden?

Hedendaagse politiek botst met het antropoceen

"Er zit iets heel lastigs in de discussie rondom politiek, namelijk dat de politiek altijd handelt uit deelbelangen. Dat betekent dat bijvoorbeeld Nederlandse politici letten op het Nederlandse belang en Russische politici op het Russische belang. Maar het antropoceen is iets wat boven die deelbelangen uitstijgt want het is iets van de hele planeet". Ten Bos verwijst naar de term 'Earth System Science', dat ook een belangrijke rol speelt in het boek *Defiant Earth* van Clive Hamilton. De aarde is één systeem, maar

het is moeilijk voor politici om vanuit die invalshoek te denken. Dit verklaart volgens Ten Bos ook de huidige impasse waar we momenteel in verkeren. Bruno Latour gebruikt het werk van Hamilton om een nieuw politiek regime, gebaseerd op alternatieve vormen van democratie en politiek, te bewerkstelligen. Centraal in het werk van Latour staat het bieden van ruimte aan mensen om tot initiatieven te komen. Dat is positief, maar een belangrijk discussiepunt in het debat gaat over de vraag of we politiek in tijden van het antropoceen wel kunnen vertrouwen. "Sommige klimatologen geloven helemaal niet meer in de democratie."

Toch vindt Ten Bos dat er wel een politieke waarde aan het antropoceen gegeven kan worden. Al resulteert dit wel weer in een spel van 'blaming and shaming'. "Wie is eigenlijk schuldig aan het antropoceen?" Volgens Ten Bos zou de schuld kunnen liggen bij de mens, de man, het kapitaal, het plastic of de voedselindustrie, om maar een aantal voorbeelden te noemen. Wie als schuldige wordt aangewezen, beïnvloedt echter wel de lading van de term antropoceen. Door een schuldige aan te wijzen wordt de term antropoceen gepolitiseerd. Juist polarisatie zorgt ervoor dat groepen tegenover elkaar komen te staan. Dit is zinloos, zo stelt Ten Bos. Alle partijen zitten namelijk samen in hetzelfde systeem. Ter illustratie: "ik ben mijlenver verwijderd van het gedachtegoed van Donald Trump, maar we zitten wel in hetzelfde bootje."

Ten Bos benadrukt daarnaast de rol van onzekerheid die de nieuwe ecologie met zich meebrengt. Daar komt bij dat niet alle ontwikkelingen die gerelateerd kunnen worden aan het antropoceen voor iedereen negatief zijn. Het feit dat het ijs in de Noordelijke IJszee aan het smelten is, is voor de Russen een geweldige zakelijke kans. Dit benadrukt de vele verschillende belangen die tegelijkertijd spelen en die moeilijk met elkaar te verenigen zijn. Volgens Ten Bos zal het op basis van bestaande politieke structuren uitermate moeilijk worden om deze belangen samen te brengen, aangezien het in de politiek altijd draait om inclusie en exclusie. Deze manier van denken staat haaks op de

Foto: Garry Knight, Flickr

situatie waar we in de nieuwe ecologie van het antropoceen mee te maken krijgen, namelijk dat alle mensen er samen in verenigd zijn. “Daarom botst het idee van de hedendaagse politiek met het idee van het antropoceen.” Want, zo beargumenteert Ten Bos, in het antropoceen bestaat het onderscheid wij-zij, cultuur-natuur, links-rechts niet. De aarde is één systeem. Tegelijkertijd onderkent Ten Bos dat er wel degelijk politieke differentiaties zijn. Niet iedereen wordt even hard geraakt door het antropoceen. Het omgaan met dergelijke onzekerheden is lastig, zeker voor politici. Hier kan niet zomaar beleid op gemaakt worden. Voor Ten Bos is duidelijk dat de politiek zoals we die nu kennen niet in staat zal zijn de uitdagingen die voor ons liggen in het antropoceen op te lossen. Er moeten dus nieuwe politieke configuraties gecreëerd worden. Hierbij is het belangrijk om een punt te bereiken waarop mensen voorbij politieke contradicties denken. Wanneer mensen voorbij dit soort verschillen gaan kijken en denken, zijn ze bijna altijd bereid constructief mee te denken aan oplossingen.

Heeft de mens voldoende stuurmanskunst in zich?

AGORA: Er zijn allerlei tegengeluiden in de discussie rondom het antropoceen. Hoe zit dit met tegengeluiden die het bestaan van het antropoceen in zijn geheel ontkennen? Helpen dit soort meningen de discussie verder of juist niet?

De literatuur over het antropoceen is vooral negatief en duister – “van zo’n Hamilton word je niet blij”. Optimistische geluiden over het antropoceen zijn schaars. Zo zijn er bepaalde bevolkingsgroepen, planten- en diersoorten die juist profiteren van het huidige tijdperk. Maar dat is zeer uitzonderlijk. Veel soorten zullen verdwijnen, maar

dat betekent niet dat wat we ‘natuur’ noemen zal verdwijnen. De natuur zal zich vervormen en een andere richting inslaan, maar zal niet ophouden te bestaan. “Eindtijdphantasieën zijn aan mij niet besteed”. Als gebieden onbewoonbaar worden door bijvoorbeeld milieuvuiling, dan vertrekt de mens en heeft de natuur kans om ‘terug te keren’. Dit gebeurt weliswaar niet op de manier waarop het was, want het is niet mogelijk om het in de oude staat te doen herstellen, maar er ontstaat wel een nieuw ecosysteem. Volgens Ten Bos houdt dit wel in dat de definitie van natuur zal veranderen.

Belangrijk voor Ten Bos is om te achterhalen waar de tegengeluiden precies vandaan komen. Het antwoord op deze vraag is volgens Ten Bos gedeeltelijk te vinden in de discussie over feitenvrijheid die momenteel zowel in de wetenschap als daarbuiten wordt gevoerd. Veel mensen vinden feiten of de waarheid niet zo belangrijk, hetgeen lastig te accepteren of te begrijpen is voor degenen die zich bezighouden met het achterhalen van feiten. Maar, zo stelt Ten Bos, er zijn nou eenmaal mensen voor wie feiten er niet toe doen of voor wie loyaliteit aan een persoon belangrijker is dan wat de waarheid zou moeten zijn. “Helaas geven nogal wat mensen de voorkeur aan deze struisvogelpolitiek.” De mens wil nou eenmaal niet altijd weten wat er allemaal speelt, of zoals Ten Bos zegt “mensen willen soms ook naar het café en zich even afsluiten van al het naars wat in de wereld speelt.” Ten Bos betoogt dat, zo gezien, mensen niet zo van elkaar verschillen. “De waarheid willen zien is iets anders dan de waarheid als een gebeurtenis durven ondergaan. Bijvoorbeeld op grond van het feit dat je weet dat iets aan de hand is, kan de een in actie komen en de ander niet”.

Ten Bos stelt echter dat het heeft geen zin heeft om de discussie rondom het antropoceen te moraliseren. Zo was hij ooit aanwezig bij een discussie over het antropoceen, waarbij de moderator de deelnemers vroeg wat zij deden om de gevolgen van het antropoceen te bestrijden. Hierop volgde een stroom van voorbeelden waar mensen wel allemaal niet mee bezig waren: variërend van geen vlees eten tot niet meer vliegen. Iedereen wilde graag laten zien hoe goed ze bezig zijn. Maar

als er vervolgens doorgevraagd wordt, dan doet iedereen wel iets wat niet deugt; van wijn drinken tot het eten van avocado's. Het hebben over de moraal heeft daarom weinig zin. Mensen willen namelijk graag laten zien hoe goed ze leven en doorgeven hoe anderen zouden moeten leven. Het is, zo stelt Ten Bos, "de kwestie van de schone ziel". Volgens Ten Bos is het overigens wel belangrijk om dit te beseffen als je praat met mensen die een andere mening hebben of het antropoceen ontkennen. "Zij die het antropoceen ontkennen zijn niet per definitie slecht terwijl mensen die er wel over nadenken niet per definitie goed zijn".

AGORA: Over de term 'antropoceen' schrijft u in uw boek dat deze naamgeving gezien kan worden als een oriëntatiebepaling; door het een naam te geven, is het beter te bevatten voor de mens. Maar tegelijkertijd vergelijkt u het antropoceen ook met een wolk. Hoe bruikbaar is een dergelijke term?

Ten Bos legt uit dat naamgeving een ordeningsbeginsel is, dat het de mens helpt om de wereld te begrijpen. De onomastiek of naamkunde is zeer belangrijk voor de mens. Volgens Ten Bos is de wetenschap in grote mate een onomastische bezigheid. De wetenschap houdt zich bezig met het 'labelen' van nieuwe en onbekende verschijnselen. Dit geldt ook voor het antropoceen. Vanuit de klimatologie is duidelijk geworden dat er iets aan de hand is met de wereld. Om die ontwikkeling beter te begrijpen wordt er verwezen naar een nieuw geologisch tijdvak. Hoe die naamgeving vervolgens verloopt, is volgens Ten Bos interessant. In het verleden hebben wetenschappers al vergelijkbare termen geïntroduceerd. Geen van hen had echter de status van Paul Crutzen, aan wie de introductie van de term 'antropoceen' veelal wordt toegeschreven. Crutzen heeft zijn strepen verdiend binnen het vakgebied, in het bijzonder met zijn werk over het terugdringen van ozongassen. Volgens Ten Bos roept dit de vraag op over hegemonie binnen de wetenschap. Als een Nobelprijswinnaar zoals Paul Crutzen met een dergelijke term komt, dan zijn mensen eerder geneigd om te luisteren en de term over te nemen. Ten Bos geeft aan waarom het werk van Crutzen zo effectief is gebleken. Ozongassen kunnen gekoppeld worden aan een concrete bedreiging voor de mens: huidkanker. De meeste gevolgen van het antropoceen, zoals de teloorgang van de biodiversiteit of zeespiegelstijging, zijn minder makkelijk op individueel niveau voelbaar. Als gevolgen verder van de individuele mens afstaan, wordt de betekenis van het antropoceen vanzelf abstract. Te abstract voor veel mensen.

Dwalen en zoeken zijn misschien verstandiger

Ten Bos probeert daarom in zijn boek de gevolgen van het antropoceen goed zichtbaar te maken in ieders dagelijkse omgeving. Zo begint hij met een beschrijving van zijn geboortestreek, het Twentse Tweekelo, waar hij als kind het gebied heeft zien veranderen door de komst van industriële activiteiten zoals gas- en zoutboringen. In zijn boek doet Ten Bos ook een oproep voor meer terughoudendheid, vooral met betrekking tot het vervullen van onze eigen verlangens. Het is volgens Ten Bos de vraag of de mens deze terughoudendheid kan opbrengen in een samenleving die het najagen van verlangens juist aanmoedigt. Want veel mensen zijn van mening dat zij persoonlijk hun eigen gedrag niet hoeven aan te passen, omdat dit statistisch niet relevant is. Hierin herkent Ten Bos zichzelf overigens ook.

AGORA: U bespreekt vier wetenschapsgebieden in uw boek die zich met het antropoceen bezighouden: klimaatwetenschappen, biologie en ecologie, menswetenschappen en geschiedkunde. Zo maakt u een ordening in veelvoud aan discussies omtrent het antropoceen. Is er volgens u een vakgebied wiens stem ontbreekt

of waar de discussie nog nauwelijks gevoerd wordt?

Ten Bos verwacht meer te horen vanuit vakgebieden zoals economie en bestuurskunde. Zo vraagt de filosoof zich af hoe de *governance* omtrent het antropoceen vormgegeven moet en zal worden. Dit vraagstuk sluit aan op de titel van zijn boek 'Dwalen in het Antropoceen'. Centraal in het boek staat de vroeg hoe het bestuurlijk geregeld dient te worden en of de mens voldoende 'stuurmanskunst' heeft om zich in en door deze periode te navigeren. Opvallend vindt Ten Bos daarom de stilte vanuit de economie. Precies daarom houdt Ten Bos in zijn boek een pleidooi voor terughoudendheid. Het huidige economische systeem juicht echter het tegenovergestelde toe in het najagen van verlangens. Volgens Ten Bos is het belangrijk dat economen nadenken over het kapitalistische systeem en de manier waarop binnen dit systeem met de aarde wordt omgegaan.

AGORA: In uw boek maakt u duidelijk dat het 'geen feest is om in het antropoceen te leven'. Via uw website en andere onlinebronnen zien we dat u regelmatig spreekt over uw boek en het antropoceen voor verschillende toehoorders. Het antropoceen is geen gemakkelijk onderwerp en uw boek is tot op zekere hoogte ook bedoeld om verwarring te creëren en om duidelijk te maken dat wij als mens rondlopen. In hoeverre is dit een boodschap die mensen begrijpen en willen begrijpen?

In zijn boek en tijdens lezingen creëert Ten Bos bewust geen 'vastigheid'. Het antropoceen is als een wolk, en daarmee uiterst ongrijpbaar. Als wetenschapper moet je "de dingen niet simpeler wil maken dan ze zijn". De reacties uit de zaal zijn zeer verschillend. Ten Bos merkt dat mensen niet meer op zoek zijn naar rechttoe-rechtaan verhalen, maar dat ze bewust op zoek zijn naar diepgang en wrijving.

Het boek wordt door sommigen ook omschreven als apocalyptisch, iets waar Ten Bos zich niet in kan vinden. Hij gelooft niet in het einde der tijden, maar in het "doormodderen" van de mens. Tegelijkertijd merkt Ten Bos dat zijn boodschap niet goed past in de huidige tijd waarin optimisme de boventoon voert. Mensen vinden het soms lastig dat hij zich expliciet niet als optimist opstelt, hetgeen resulteert in hoogoplopende discussies met mensen uit het publiek. Pessimistisch denken is echter voor Ten Bos heel interessant. Volgens Ten Bos laat een pessimist zich niet gijzelen door een bepaald punt in de toekomst. Waar een optimist wil werken naar een bepaalde stip aan de horizon, bijvoorbeeld in de klimaatakkoorden over 25 jaar, kijkt een pessimist liever naar hoe de wereld er nu uitziet. Volgens Ten Bos moet de discussie rondom het antropoceen in toenemende mate gedomineerd worden door te denken 'zo is het', in plaats van 'zo zou het moeten zijn'. Als er bijvoorbeeld gekeken wordt naar beleidsrapporten en documenten van vijf jaar geleden, dan is de conclusie dat er weinig van de plannen terecht gekomen is. Dit bevestigt voor Ten Bos dat mensen het makkelijker vinden om na te denken over hoe de wereld er over vijf jaar uit zou kunnen zien dan over hoe de realiteit er op dit moment uitziet. Een stip aan de horizon en een duidelijk plan geven dan wel houvast in een wereld vol complexiteit, waarin we niet weten wat er gaat gebeuren. Maar dwalen en zoeken zijn misschien verstandiger.

Marianne de Beer (M.deBeer@uu.nl) is als promovenda Economische Geografie verbonden aan het departement Sociale Geografie & Planologie van de Universiteit Utrecht en maakt deel uit van de hoofdredactie van AGORA.

Lilian van Karnenbeek (lilian.vankarnenbeek@wur.nl) promoveert aan Wageningen University & Research, vakgroep Landgebruiksplanning, en is redacteur bij AGORA.